

FOTOGRAFII ORĂDENI ÎN PRIMII ANI AI EPOCII STALINISTE (1945–1950)

de

Lucia CORNEA

Sfârșitul celui de-al doilea război mondial a însemnat și pentru Oradea, la fel ca pentru întreaga parte de nord-vest a Transilvaniei, revenirea în cadrele Statului român. Fotografii orădeni, împreună cu întreaga populație a orașului, abia eliberați de rigorile războiului, au început să se confrunte, treptat, cu noile realități, promovate mai întâi de administrația militară sovietică, apoi de administrația civilă românească de sorginte comunistă stalinistă¹.

Schimbarea radicală de orientare politică s-a resimțit imediat și în mica lume a fotografiilor. Pro-horthystii au devenit brusc indezirabili; cei care afișau o orientare procomunistă au prins curaj. Câțiva fotografi, cunoscuți pentru atitudinea lor pro-horthystă din anii 1940–1944, au preferat să plece din oraș și chiar din țară. Așa s-a întâmplat cu frații Major György și Vilma, care au părăsit Oradea, plecând în Ungaria, imediat după intrarea în oraș a trupelor române și sovietice, în toamna anului 1944.

Major György era un personaj notoriu pentru opțiunile sale pro-horthyste. Posesor al Crucii «*Apărarea Națiunii*», el se grăbise să profite în 1942 de punerea în aplicare a legislației anti-evreiești. La 30 iunie 1942, Primăria orașului denunțase contractul de închiriere a localului atelierului de mode al lui Samuil Jakab, situat în *Palatul Széchényi* [actuala str. Republicii nr. 13], pe motiv că «*este insuportabil ca un evreu să fie chiriașul orașului*»². După evacuarea lui Jakab, Major Gy. a ocupat atelierul, transformându-l în atelier fotografic și având grijă să afișeze alături de firmă și inscripția «creștin vechi» [«*őskeresztény*»]. Așadar, în octombrie 1944, la intrarea în Oradea a trupelor sovietice și române, considerând că are suficiente motive, el a părăsit în grabă orașul împreună cu sora sa, proprietara unui magazin de articole foto³.

Ulterior, când problema «demascării fasciștilor» se mai estompase, iar în primul planul vieții publice apăruseră alte chestiuni, mai strigente, cei doi frați și-au făcut din nou apariția în oraș.

¹ Mulțumim cu această ocazie vechilor fotografi care au activat în Oradea în această perioadă și care, cu multă amabilitate, ne-au pus la dispoziție numeroase informații deosebit de interesante. Este vorba de d-na Eidlitz-Balogh Ilona, d-na Oláh Ida și dl Bereczki László.

² ANB, *fond 65*, dos. 13/151, f. 8.

³ În locul magazinului Major Vilma s-a instalat ulterior firma *Optifoto*, comerț cu articole optice și fotografice, a lui Ștefan Schwartz (*Ibidem*, registru 39, litera *Sch.*, poz. 11).

Un alt caz a fost cel al fotografului Aschner Károly, pe care serviciul român de informații îl depistase încă înainte de Dictatul de la Viena ca oferind găzduire în atelierul său pentru acțiuni iredentiste maghiare pe teritoriu românesc⁴. După 1944, Aschner a părăsit și el țara, dar ceva mai târziu, plecând în Cehoslovacia.

Tot în această perioadă, fotografiile evrei care avuseseră șansa de a scăpa cu viață și de a se reîntoarce din lagărele de concentrare, sau, în unele cazuri, rudele supraviețuitoare, au început să facă demersuri pentru redobândirea localurilor de atelier. Multe din acestea fuseseră date, unele chiar cu aprobarea Comitetului Democratic Evreiesc și a Comandamentului Militar Sovietic, în folosință altor persoane. Majoritatea proceselor de retrocedare au avut loc în anii 1946–1947 și s-au soldat, de regulă, cu redobândirea atelierului de către vechiul proprietar.

Mai complicată a fost situația proprietăților fotografiilor evrei morți. Într-un astfel de proces a fost implicat, de pildă, atelierul din actuala stradă Avram Iancu nr. 2, fostă proprietate a Elisabetei Lefkovits⁵, care a murit în lagăr. Din familie a revenit doar fratele ei, care, constituindu-se în curatorul fostei proprietare, a intentat proces Cornелиei Péntzes, care folosea, din ianuarie 1945, atelierul cu toate dotările sale, sub firma *Foto Cornelia*. Noua proprietară argumenta că atelierul era oricum nefolosit, chiar părăsit, că a acționat cu aprobarea Comitetului Democratic Evreiesc și a Comandamentului Militar Sovietic și că, la ocupare, întocmise, cu grijă, inventarul bunurilor. Procesul a fost câștigat totuși de familia Lefkovits, la 3 ianuarie 1947 dispunându-se, prin hotărâre judecătorească, restituirea atelierului.

În ce privește atelierul lui Róna Jenő, din actuala stradă Mareșal Ion Antonescu nr. 4, acesta era folosit în 1946 de fostul său angajat, Alexandru Kohn⁶. Róna murise încă din perioada ghetoului, înainte de deportare.

Alexandru Ehrlich, proprietarul atelierului *Foto Gracia*, de pe actuala str. Republicii nr. 31, fusese în posesia atelierului său până în momentul închiderii sale în ghetou. N-a mai avut șansa de a se întoarce din deportare. Din familia sa a revenit doar sora lui, care a revendicat localul atelierului, câștigând în octombrie 1946 cauza împotriva fotografului Jakab Edmund, care ocupase atelierul încă din 1944, continuând să-i folosească și firma⁷. Probabil ulterior a intervenit între ei o înțelegere, fiindcă Jakab a continuat să lucreze între 1946–1950 în același local, dar sub firma *«Elite»*⁸.

În această perioadă frământată și adesea tulbure, de reșezare a proprietății după revenirea în cadrele statului român, s-au înregistrat și cazuri când, profitând de o poziție administrativă sau politică privilegiată, unele persoane și-au adjudecat pentru sine dreptul de folosire a unor ateliere fotografice. Aceasta în condițiile în care nu practicaseră înainte nici măcar o zi profesia de fotograf. Notorie a rămas, sub acest raport, figura lui Sipos Imre, un fost tinichigiu evreu, care, după reîntoarcerea din lagăr, deținând o funcție importantă în conducerea Poliției locale, a ocupat atelierul fotografic părăsit în grabă de Major György. Reîntors din lagăr în

⁴ Bodea, Suci, Pușcaș 1988, p. 107–108.

⁵ ANB, *fond 65*, dos. 13/112, f. 2–12.

⁶ *Ibidem*, dos. 13/120, f. 8.

⁷ *Ibidem*, dos. 13/149, f. 9.

⁸ *Compass* 1947, p. 123; ANB, *fond Cons. Prov.*

august 1945, vechiul chiriaș, deja amintit, croitorul Samuil Jakab, a intentat proces pentru redobândirea localului, câștigând procesul în februarie 1947⁹. Obligat astfel să părăsească fostul atelier Major, Sipos Imre a deschis în același an atelierul *Foto Color*¹⁰ pe Bld. Regele Ferdinand [actuala str. Republicii] la nr. 7.

Un alt personaj, Alexandru Kohn, menționat mai sus, făcea parte din conducerea Comitetului Democratic Evreiesc¹¹, fiind în același timp un apropiat al conducerii organizației locale a Partidului Comunist. De pe această poziție, el obținuse încă din 1945, prin Tribunal, numirea sa ca și curator al firmei *Róna*, deși nu era rudă cu fotografii decedat, ci doar un simplu fost angajat pentru rezolvarea problemelor administrative¹². El, personal, nu era fotograf, spun vechii fotografi orădeni, iar de atelier se ocupa de fapt soția sa, fotografa Hottya Erzsébet, o cunoscută specialistă în mărimi de fotografii.

Începând din 1945, fotografiile evrei reveniți din deportare, dar și alți fotografi, au început să-și refacă atelierele: să angajeze personal, să-și refacă stocul de materiale, să-și reconstituie clientela. În februarie 1945, de pildă, atelierul *Foto Aurora* (vechiul atelier *Michelangelo*, care, după moartea fotografului Goldstein, se afla în proprietatea lui Popper Imre) dădea anunț pentru angajarea unei tinere fete ca ajutor de fotograf și retușor¹³. La vremea aceea, în Oradea se făcea simțită o puternică penurie de articole fotografice. În presă apăreau adesea anunțuri de genul «*cumpăr orice fel de articole fotografice la preț bun*»¹⁴.

În anii 1945–1947 atelierele fotografice au luptat din greu pentru a-și constitui o clientelă stabilă, din rândul unei populații sărăcite și bulversate de urmările războiului și de confruntarea tot mai dură cu realitățile comunismului stalinist. Unele ateliere, cum era cunoscutul *Foto Royal*, situat în plin centrul orașului, s-au adaptat rapid. *Foto Royal* a lucrat masiv din toamna lui 1944 și până în primăvara lui 1945, pentru Comandamentul Militar Sovietic și în general pentru militarii sovietici staționați în zonă.

Concurența între ateliere era puternică. În perioada 1945–1950 au funcționat în Oradea peste 40 de ateliere fotografice, dintre care circa 75% erau firme inexistente înainte de 1945. Dintre cele vechi, care au continuat să activeze și după 1945, amintim atelierele *Angelo*, *Foto Aurora*, *Fotorevü*, *Friedmann*, *Gáspár foto*, *Lénics Géza*, *Gyulai József* etc.

După reînstalarea administrației civile românești s-a înregistrat un fenomen masiv de înmatriculări și re-înmatriculări de firme. Nu toate au rezistat însă în timp, numărul firmelor efemere fiind destul de mare. Asistăm în același timp și la «sovietizarea» denumirilor. Un exemplu: modestul atelier de mărit fotografii al

⁹ ANB, fond 65, dos. 13/151, f. 8.

¹⁰ *Compass* 1947, p. 90, 123.

¹¹ În cadrul Secției Juridice a Comitetului Democratic Evreiesc fusese constituit în anii 1945–1946 un «comitet pentru mobilier», în conducerea căruia se afla și Alexandru Kohn. Acest comitet înființase, la rândul său, o «gardă de detectivi», care avea sarcina de a căuta și identifica averea mobilă a evreilor orădeni deportați (Mózes 1995, p. 254).

¹² ANB, fond 65, dos. 13/120, f. 2–3.

¹³ *Ú.É.*, 1945, 9 februarie, p. 4.

¹⁴ *Ibidem*, 1 februarie, p. 2.

lui Nicolae Berkovits, din str. Vișinski [azi str. Mareșal Ion Antonescu] nr. 10 se numea nici mai mult nici mai puțin decât *Volga*¹⁵.

Câteva dintre vechile ateliere și-au schimbat doar proprietarul. Așa de pildă, vechiul atelier din actuala Piață Regele Ferdinand nr. 2 [clădire azi demolată, aflată aproximativ pe locul actualului sediu *Tarom*] s-a aflat între 1945–1950 în proprietatea Clarei Varga, sub firma *Foto-Arta*¹⁶. Un alt vechi atelier, cel de pe strada Kapucinus [actuala str. General Traian Moșoiu] nr. 5 a trecut în proprietatea firmei *Nova Foto*, specializată în fotografii de copii¹⁷.

Odată cu schimbarea proprietarului, în unele cazuri se schimba și profilul, trecându-se în general la măriri de fotografii și, în cel mai bun caz și la prelucrarea vechilor clișee păstrate în atelierul preluat. Este cazul atelierului *Foto Erica* din Bld. Regele Ferdinand [actuala str. Republicii] nr. 25¹⁸, dar și al vechiului atelier Róna, preluat de Kohn, care a devenit atelier de mărit fotografii și magazin de articole fotografice¹⁹.

Trebuie să menționăm că, dintre numeroasele firme înregistrate după 1945, unele efemere, după cum am amintit, multe s-au ocupat doar cu mărirea de fotografii, ocupație considerată la ora aceea mai rentabilă decât fotografia propriu-zisă.

În această perioadă, pentru a-și completa veniturile, fotografii practicaau mult deplasarea la domiciliul clientului pentru imortalizarea diferitelor evenimente familiale, în special a nunților. Acest lucru îl practica, de pildă, atelierul *Foto Studio* în 1947²⁰. În același timp, măritorii de fotografii încercau să-și reconstituie vechea rețea de agenți care se deplasau în provincie după comenzi²¹. Pentru atragerea clientelei, fotografii practicaau reduceri de prețuri pentru anumite categorii: foști prizonieri, evrei reveniți din lagăr etc.²². Fotografii cunoscuți aveau grijă să-și anunțe clientela în cazul schimbării locului de muncă²³.

Încercarea fotografiilor de a se adapta noilor realități este ilustrată și de organizarea lor într-un sindicat²⁴ – *Sindicatul Meseriașilor Patroni Fotografi*, aparținător de Comisia Locală a Sindicatelor Meseriașilor Patroni din Oradea. Președintele sindicatului era în 1947 Gyulai József, al cărui atelier se afla pe str. Eroul Necunoscut nr. 2 [Clădirea nu mai există, fiind demolată în anii '80], iar secretar – Maurițiu Feldheim, patronul atelierului *Foto Erica*.

În paralel s-a organizat, din inițiativă centrală, și Sindicatul lucrătorilor din atelierele fotografice (fotografi, retușori, laboranți, calfe etc.). În acest scop a fost trimis, în toamna anului 1945, de la București, un delegat – fotografa Klein Ilona. Noul sindicat a fost afiliat la Sindicatul lucrătorilor din ramura metalurgie-chimie, cu sediul în clădirea Căminului Muncitoresc. Fotografii își aveau reprezentanții lor

¹⁵ ANB, *fond 65*, registru 39, litera B, poz. 77.

¹⁶ *Ibidem*, litera V, poz. 7; ANO, *fond Cons. Prov.*

¹⁷ *Népakarat*, 1945, 9 decembrie, p. 5.

¹⁸ *Ú.É.* 1945, 1 februarie, p. 2.

¹⁹ *Compass* 1947, p. 124.

²⁰ *Ibidem*, p. 64.

²¹ *Ú.É.*, 1945, 1 februarie, p. 2.

²² *V.P.*, 1945, 27 noiembrie, p. 4.

²³ *Népakarat*, 1945, 11 decembrie, p. 4.

²⁴ *Compass*, 1947, p. 50.

în comitetul de conducere al acestui sindicat de ramură. Este vorba de Balogh Ilona și Bereczki László, acesta din urmă cu funcția de secretar. În acești primi ani ai existenței sale, sindicatul fotografilor a militat, de pildă, pentru organizarea unui economat propriu și pentru obținerea unui așa-zis «ajutor de iarnă»²⁵ pentru lucrători²⁶.

Expozițiile de fotografie artistică organizate în acești ani s-au adaptat și ele, vrând-nevrând, noilor «cerințe» socialiste. În 1949, de pildă, fotograficul Nicolae Friedmann organiza o astfel de expoziție, care surprindea «scene și momente din activitatea frunțașilor din câmpul muncii», protagoniștii fiind muncitori de la fabrica *Înfrățirea* din Oradea, Fabrica de Sticlă din Pădurea Neagră și Fabrica *Refractar* din Aleșd²⁷.

Un alt fenomen care s-a înregistrat în această perioadă a fost migrarea fotografilor spre presă sau spre domeniul artelor vizuale. Putem lega acest fenomen, mai pregnant începând din 1949, și de înaintarea insidioasă a procesului de cooperativizare. Așa au plecat în calitate de fotoreporteri la ziarele locale fotografii Popper Imre și Bereczki László.

Câțiva fotografi au plecat la București, angajându-se în structuri centrale din domeniul culturii și artelor vizuale. Nicolae Friedmann s-a angajat astfel în 1950 la Comitetul pentru Așezăminte Culturale – Direcția pentru propagandă vizuală. Andrei Fehér, proprietarul atelierului *Fotofilm*, plecat la București tot în jurul anului 1950, s-a angajat în Centrala Filmului, devenind operator de cinema și lucrând în studiourile cinematografice de la Buftea²⁸. Fehér a evoluat multă vreme și în anturajul imediat al lui Gh. Gheorghiu-Dej.

În cursul anilor 1949–1950, atelierele fotografice orădene au fost, treptat, înregimentate în sistemul cooperației socialiste. A fost un proces insidios, fără aparență de constrângere, dar în cursul căruia fotografii particulari au abdicat, volens-nolens, sub presiuni de ordin economic mai ales, intrând pe rând în cooperativa *Prestarea*.

În concluzie, fotografii orădeni reprezintă, desigur, un segment foarte îngust al populației orașului Oradea. O trecere în revistă a situației și evoluției lor în primii ani ai epocii staliniste credem însă că nu este lipsită de interes, contribuind la nuanțarea imaginii, din ce în ce mai complete, pe care cercetarea istorică actuală începe să ne-o ofere în legătură cu această perioadă.

²⁵ Ajutorul de iarnă consta într-o sumă de bani, echivalentul a circa un salariu, care se acorda în preajma sărbătorilor Crăciunului.

²⁶ Informații prețioase în legătură cu sindicatul lucrătorilor ne-a oferit, cu multă amabilitate, d-na Eidlitz-Balogh Ilona.

²⁷ *Crișana*, 1949, nr. 155 (6 iulie), p. 2.

²⁸ A luat chiar un premiu de stat ca operator-șef de imagine pentru filmul *Darclée*.

Photographes d'Oradea pendant les premières années de l'époque stalinienne (1945–1950)

Résumé

La fin de la deuxième guerre mondiale a signifié pour Oradea, ainsi que pour l'entière partie du Nord-Ouest de la Transylvanie, le retour dans les cadres de l'État roumain. Les photographes d'Oradea, avec toute la population de la ville, à peine sauvés des rigueurs de la guerre, commencèrent à être confrontés aux nouvelles réalités, promues d'abord par l'administration militaire soviétique, puis par l'administration civile roumaine de provenance communiste stalinienne.

Les photographes juifs qui ont eu la chance de survivre et de revenir des camps de concentration, ou, dans certains cas, leurs parents survivants, commencèrent à faire des démarches en vue de récupérer les locaux d'atelier. La plupart des procès ont eu lieu pendant les années 1946–1947 et se sont généralement soldés par la récupération de l'atelier en faveur de l'ancien propriétaire.

A cette époque bouleversée et souvent trouble, de rétablissement de la propriété après le retour dans les cadres de l'État roumain, il y avait des cas où, profitant d'une position administrative ou politique privilégiée, certaines personnes se sont adjugé le droit d'utiliser les ateliers photographiques.

A partir de 1945, les photographes juifs revenus de la déportation, et les autres photographes aussi, se sont mis à refaire leurs ateliers: à engager du personnel, à refaire leur stock de matériaux, à reconstituer leur clientèle. A l'époque, on ressentait à Oradea une forte pénurie d'articles photo. On pouvait lire dans les journaux des annonces du genre «*j'achète n'importe quelle sorte d'articles photo à bon prix*». Pendant les années 1945–1947, les ateliers photographiques ont lutté à grande peine pour se constituer une clientèle stable à partir d'une population appauvrie et bouleversée par les conséquences de la guerre et par la confrontation de plus en plus dure avec les réalités du communisme stalinien. La concurrence était dure. Entre 1945–1950 ont fonctionné à Oradea plus de 40 ateliers photographiques, dont environ 75% étaient des firmes inexistantes avant 1945. Quant aux anciens ateliers qui ont continué à fonctionner après 1945, on mentionne *Angelo, Foto Aurora, Fotorevü, Friedmann, Gáspár foto, Lénics Géza, Gyulai József* etc.

Après la réinstallation de l'administration civile roumaine, on observe un ample phénomène d'enregistrements et réenregistrements de firmes. Elles n'ont pas toutes résisté à la longue, les sociétés éphémères étant assez nombreuses. Quelques anciens ateliers ont changé seulement de propriétaire. Beaucoup de sociétés enregistrées après 1945 pratiquaient seulement l'agrandissement des photographies.

A cette époque, les photographes pratiquaient beaucoup le déplacement au domicile du client pour immortaliser divers événements familiaux, surtout les noces.

La tentative de s'adapter aux nouvelles réalités est illustrée aussi par l'organisation des photographes dans un syndicat – *le Syndicat des Maîtres Patrons Photographes*, appartenant à la Commission Locale des Syndicats des Maîtres Patrons d'Oradea. Parallèlement et par initiative centrale, on a organisé *le Syndicat des travailleurs* des ateliers photographiques – photographes, retoucheurs, laborantins, compagnons. Le nouveau syndicat fut affilié au Syndicat des travailleurs de la branche métallurgie-chimie.

Même les expositions de photographie artistique organisées à l'époque se sont adaptées, de gré ou de force, aux nouvelles «exigences» socialistes.

Un autre phénomène enregistré à cette époque fut la migration des photographes dans la presse ou dans le domaine des arts visuels.

Aux cours des années 1949–1950, les ateliers photographiques d'Oradea furent, graduellement et forcément enrégimentés dans le système de la coopération socialiste. Ce fut un procès insidieux, sans apparence de contrainte, mais au cours duquel les photographes patrons ont abdiqué bon gré mal gré, sous pressions d'ordre économique surtout, s'enrôlant l'un après l'autre dans la coopérative *Prestarea*.

Fig. 1. FAȚADA SEDIULUI COMITETULUI DEMOCRATIC EVREIESC DIN ORADEA,
1 mai 1945, atelier Fotorevü, 9×14 cm

© Muzeul Țării Crișurilor – Oradea, Secția de Istorie, nr. inv. 4597
FAÇADE DU SIEGE DU COMITÉ DÉMOCRATIQUE JUIF D'ORADEA

Fig. 2 FOTOGRAFIE DE NUNTĂ

Circa 1945, atelier *Foto Royal*, 8,5 × 13,5 cm

© Muzeul Țării Crișurilor, Secția de Istorie, nr.inv. 8158/18

PHOTOGRAPHIE DE NOCE

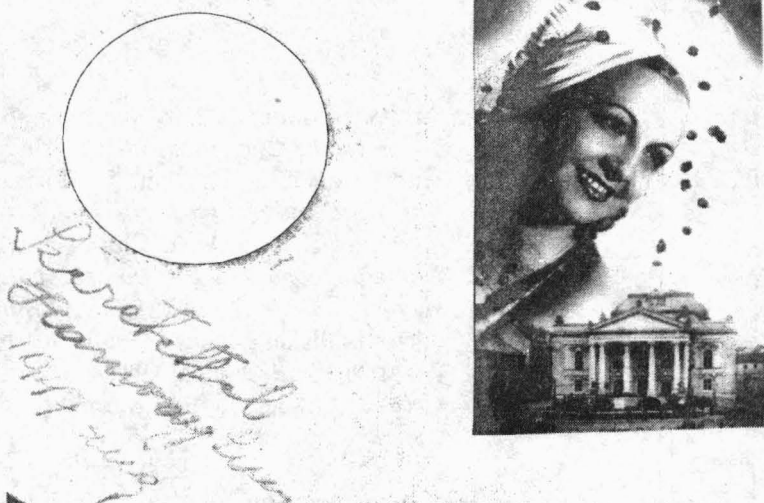

Fig. 3. PORTRETUL ACTRIȚEI HÁMORY JULIA
 august 1947, atelier *Balogh foto*, 4,3 × 6 cm
 © Muzeul Țării Crișurilor – Oradea, Secția de Istorie, nr. inv. 8158/17
 PORTRAIT DE L'ACTRICE HÁMORY JULIA

Fig. 3a. Verso-ul fotografiei, cu marca atelierului
 Verso de la photographie, avec la marque de l'atelier

Referințe bibliografice

- ANB, *fond 65* = Arhivele Naționale, Direcția Bihor, *fond 65*
– *Camera de Comerț și Industrie*, Inv. 95
- Bodea, Suciu, Pușcaș 1988 = Gh. I. Bodea, V. T. Suciu, I. I. Pușcaș, *Administrația militară horthystă în nord-vestul României*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1988
- Compass* 1947 = *Compass comercial. Indicatorul industrial și comercial din Oradea și județul Bihor*, redactor Ladislau Lukács, «Grafica» – Institut de arte grafice, Oradea, 1947
- Crișana* = *Crișana*, Oradea, I, 1946 și urm.
- Népakarat* = *Népakarat*, Oradea, I, 1945 și urm.
- Ű.E.* = *Űj Élet*, Oradea, I, 1945 și urm.
- V.P.* = *Voința Poporului*, Oradea, I, 1945 și urm.